

ORHON BÖLGESİNDEKİ KAZI ÇALIŞMALARI HAKKINDA DÜŞÜNCELER

Türk Dili 622, Ekim 2003, 554-556.

Erhan AYDIN

Türkoloji bilim dalının bütün alt dalları düşünüldüğünde, arkeoloji çalışmalarının en fazla eski Türk dilini ilgilendirdiği kuşkusuzdur. Bu bakımdan arkeoloji bilim dalı eski Türk dili alanı için vazgeçilmezdir. Bundan dolayıdır ki yapılan kazı çalışmalarında mutlaka bir de epigraf bulunur. Böylelikle yer altından çıkacak buluntulardaki yazı ve benzeri işaretler epigraf tarafından incelenir ve bilim dünyasına duyurulur.

Türklerin ilk yerleşim yerleri olarak kabul edilen iç Asya'da ve özellikle Moğolistan'da yapılan ve yapılacak olan kazı çalışmaları Türk dilinin tarihî devresine ışık tutacaktır. Runik harfli metinler diye tanınan Kök Türkçe metinlerin keşfinden bu yana Rus, Fin, Alman, Çekoslovak ve benzeri milletlere mensup bilim adamlarının bölgede yaptıkları çalışmalar sonuç vermeye başlamışsa da, Türk bilim adamlarının bu tür arkeolojik kazı çalışmaları ne yazık ki ancak birkaç yıl öncesinde başlayabilmiştir. Bu gecikmenin belki de en önemli sebebi bölgenin Türkiye'ye olan uzaklığıdır. Diğer bir sebep de, arkeolog meslektaşlarımızdan öğrendiğimiz kadarıyla ülkemizde Orta Asya arkeolojisinin yeni yeni kurulmaya başlamış olmasıdır.

Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA)nın Moğolistan Aydınlanma Bakanlığı ile ortaklaşa organize ettikleri "Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi" sayesinde Moğolistan'da arkeolojik kazı çalışmaları başlamıştır. Türk ve Moğol bilim adamlarının bu proje sayesinde Bilge Kağan külliyesinde başlattıkları kazı çalışması 2002 yılı itibarıyla tamamlanmıştır. Bu proje çerçevesindeki çalışmalarda tabiatın ağır tahriplerine maruz kalan ve üç parça hâlinde duran Bilge Kağan Yazıtı da yapıştırılarak Orhon bölgesinde kurulu bulunan Tika'ya ait depoya taşınmıştır. Bu çalışmalar sırasında bölgede tespit edilen ve fotogrametri uzmanlarının *anonim mezarlar* diye adlandırdıkları, Kök Türklerden kalma birkaç mezar daha açılmış, buradan elde edilen buluntular da depoya nakledilmiştir. En yakın yerleşim biriminin 45 km. olduğu ve ağır tabiat şartlarının bulunduğu bir coğrafyada bu kadar çok işin başarılması elbette takdir edilmeye değerdir. Bundan sonraki çalışmaların, Orhon

bölgesindeki diğer kurganlarda veya Bain-Tsokto bölgesinde bulunan Tonyukuk külliyesinde devam edeceğini sanıyorum.

Bilge Kağan külliyesinde yapılan kazı çalışmaları sırasında yazıttan koptuğu sanılan parçalara tesadüf edilmiş, bunlar incelendikten sonra Moğol yetkililere teslim edilmiştir. Bu parçaların bir çoğunun yazıtın devrilip kırılması sırasında kopan parçalar olduğu bilinmektedir. Sert iklimin ve özellikle rüzgârın da etkisiyle bu parçalar toprağa gömülmüştür. Bilge Kağan külliyesinde 2002 yılı kazı çalışmaları esnasında da *kıt* şeklinde okumaya imkân veren bir parça bulundu. Bu küçük parça bir *ny* çift ünsüzünün eklenmesiyle *kitany* şeklinde okunmaya elverişli bir parçadır. Bu gibi parçaların etrafa saçıldığı düşünüldüğünde çevrede benzer parçaların da bulunabileceği kuşkusuzdur.

Bilge Kağan veya Köl Tigin yazıtlarından kopan parçaların çevredeki köylerde yaşayan Moğollar tarafından çeşitli işlerde kullanılması bölgedeki eserlerin korunmaya ne kadar muhtaç olduğunu göstermektedir.

Orhon bölgesindeki bir diğer büyük külliye de Köl Tigin külliyesidir. Bu külliye 1958 yılında Lumir Jisl başkanlığında bir ekip tarafından kazı çalışması yapılmış ve birçok eser gün yüzüne çıkarılmıştır. Bunlardan en önemlisi hiç tartışmasız Köl Tigin'e ait olduğu sanılan bir baş heykelidir. Jisl, bu heykeli sunak taşının içinde bulunduğunu ifade etmektedir (Jisl 1963: 395). Jisl ve ekibinin elde ettiği buluntular külliye içerisinde bırakılmış ve daha sonra bu heykeller ve benzeri buluntular Tika kazı ekibi tarafından depoya nakledilerek koruma altına alınmıştır.

Bölgenin en önemli iki büyük yapısı Bilge Kağan ve Köl Tigin külliyelerinde yapılan arkeolojik kazı çalışmalarının bitmesi bölgede yapılacak şeylerin bittiği anlamına gelmemelidir. Jisl'in, W. Radloff'tan alıntılanarak verdiği bilgiye göre bu külliyeler sadece bir anıt mezar niteliğindedir. Bu sebeple mezarlar başka yerlerde aranmalıdır. Herhâlde bu kadar görkemli iki insan alelâde bir yere de gömülmüş olamaz. Jisl, Bilge Kağan ve Köl Tigin'in yazıtlara birkaç kilometre kuzeyde bulunan ve kurganlar bölgesi diye de bilinen bölgede bir yere defnedilmiş olabileceğini söylemektedir (Jisl 1963: 399). Jisl'in de dikkatini çeken ve çok sayıda kurgan bulunan bu bölgede kazı çalışmaları yapılması gerekmektedir. Çünkü buradaki kurganların bazıları açılmış ve tekrar kapatılmamıştır. Bu da bölgede kaçak kazı yapıldığı ihtimalini kuvvetlendirmekle birlikte bütün bu veriler bölgenin hâlâ bakir olduğunu söylememize izin vermektedir.

Bilge Kağan ve Köl Tigin Yazıtlarının birkaç kilometre güney-batısına düşen bir bölgede bulunan devasa bir kurgan vardır. İlk görenlerin kesinlikle şaşkına döndüğü bir yapıya sahip kurgan içerisinde milyonlarca taş vardır. Şiveet kurganı denilen bu kurganın

üzerinde de kazı çalışması yapılması gerektiği kanaatini taşımaktayız. Çekoslovak arkeoloji ekibinin başkanı Jisl'in işaret ettiği ve “bölgeye 4 km. uzaklıkta bir tepede bulunan tümülüs” diye nitelendirdiği bu kurganda kazı çalışmasının gerekliliğini vurgulayan Jisl, “burada bir çalışma yapılırsa Kül-Tegin ile Bilge Kağan bulunur” ifadesi ile kurganın önemini açıklamaya çalışmış, ancak bu kurganı açmak için zamanlarının yetmediğinden yakınmıştır (Jisl 1963: 401). Yine bölgede uzun süre epigrafik incelemelerde bulunan Dr. Cengiz Alyılmaz da bu kurganın önemine işaret ederek kurganın Bilge Kağan'a ait olabileceği düşüncesini taşımaktadır (Alyılmaz 2002: 182).

Bugüne kadar gözden kaçan bir konu daha vardır: Türkler uzun zaman Çin'e akınlar yapmış ve kimi zaman savaşları kaybetmiş, Çin topraklarında ölmüşlerdir. Bu ölen kağanların ve şadların adına Çinliler tarafından takdir nişanesi olarak bazı yazılı taşlar diktirildiği de Çin kaynaklarının ifadesidir (Taşağıl 1995: 106). Bu da Çin'in kuzey bölgelerinde de yazılı taş bulunma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Çin kaynaklarının bu ifadesi, bölgede yapılacak işlerin daha çok olduğunu anlatmaktadır.

Bu yazılanlar yalnızca Bilge Kağan ve Köl Tigin külliyelerinin birkaç kilometre çevresini konu edinmiştir. Moğolistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Tuva bölgeleri düşünüldüğü zaman daha yolun başında bulunduğu ortaya çıkacaktır. Burada amaç sadece mevcut yazıtların nerelerde bulduklarını gösteren bir harita yapmak olmamalıdır. Yeni şeyler bulunması için çalışmalar yapılmalı, buluntular bilim dünyasına tanıtılmalı ve elde edilen malzeme koruma altına alınmalıdır. Bunun sonucu olarak Türklerin ilk yerleşim yerleri olarak kabul edilen bölgelerde yapılacak çalışmaların artması sağlanmalıdır.

KAYNAKLAR

ALYILMAZ, Cengiz (2002), “Epigrafik Araştırmalar”, *Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, Tika Yayınları, Ankara, 173-190.

JISL, Lumir (1963), “Kül-Tegin Anıtında 1958'de Yapılan Arkeoloji Araştırmalarının Sonuçları”, *Bulleten*, XXVII, 387-410.

TAŞAĞIL, Ahmet (1995), *Gök-Türkler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.